

Essays over het werk van Gerard Reve

Eigenlijk

Gert Hekma

Sjaak Hubregtse

Johan Polak

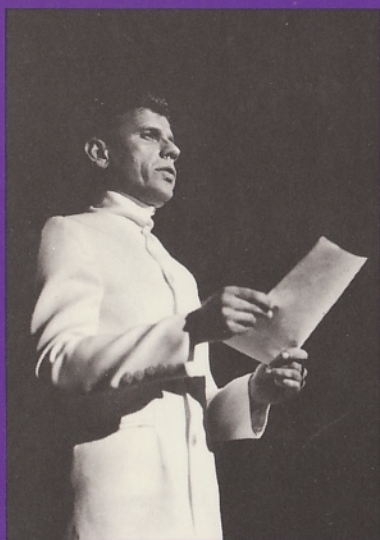
Gerard Raat

Gerrit Steunebrink

Paul van Tongeren

Frans Vervooren

geloof

ik

niets

UITGEVERIJ CADANS

Gert Hekma

De meedogenloze jongen

Homoseksualiteit en sadomasochisme in het werk van Gerard Reve

'L'homme n'est ni ange ni bête et...
qui veut faire l'ange, fait la bête'

Pascal

Reve's brievenboeken en romans zijn goede tijdsdocumenten. Maar hebben ze als literaire vormen, als intense verwerkingen van een historische problematiek, niet een meerwaarde? Mijns inziens hebben ze een bijzondere betekenis, niet alleen omdat ze een beeld geven van een aan wrede fantasieën verslaafde homoseksueel, maar vooral omdat ze de verknoppingen van het sadomasochisme laten zien: de onmogelijkheid om het in te 'emanciperen' en de moeilijkheid om het in de praktijk te brengen; de dwarsverbanden die worden gelegd naar religie en sekseverhoudingen: de erotisering van rijpe knapen, de idolisering van vrouwen en de weerzin jegens nichten; het alcoholisme, de verveling, de door-drijverij en de doodsangst. Reve's werk is een onuitputtelijke bron niet alleen voor literatuurwetenschappers, maar evenzeer voor historici en sociologen.

Hier gaat het over de plaats van homoseksualiteit en sadomasochisme in Reve's werk en over de betekenis die dat deel van zijn werk heeft gehad in een breder sociaal verband, bijvoorbeeld van de seksuele revolutie. Achteraf fronsen we (en ik denk dat vooral de vrouwen dat doen) onze wenkbrauwen over de utopieën zoals die in de seksuele revolutie zijn ontwikkeld. Het zal nu mijn

stelling zijn dat we in het werk van Reve reeds de paradoxen van die seksuele revolutie in volle omvang kunnen onderkennen. Daartoe wil ik ingaan op de traditie van homoseksuele wreedheid, op de plaats die seksualiteit bij Reve inneemt en op de verhaalstructuur van zijn werk.

Allereerst een woord over herenliefde en wreedheid (een vage algemene noemer waarvan het sadomasochisme de seksuele variant is) in de literatuur. Reve is op dit gebied allerm minst een nieuwkomer. De markies de Sade, Oscar Wilde, Marcel Proust, Jacob Israël de Haan, Robert Musil, Arnolt Bronnen, Fernando Pessoa, Jean Genet zijn hem daarin voorgedaan en velen zijn in deze traditie gevolgd. Reve onderscheidt zich van deze schrijvers doordat zijn presentatie van de seksuele wreedheid huiselijk en fantastisch is. Bij Sade domineert een politiek-filosofische inzet; bij Wilde, Proust en Genet speelt de spanning van een onbekende homoseksuele en criminele onderwereld een belangrijke rol; Musil en Pessoa drijven de mannelijkheid van een mannenwereld op de spits. Bij Reve vinden we weinig terug van een gespecialiseerde subcultuur, de mannenwereld is bij hem alleen in fetisjvorm aanwezig (uniformen) en de idee dat wreedheid iets anders dan een psychologische aberratie of religieuze ervaring is, komt bij hem in het geheel niet op. Opmerkelijk genoeg lijkt zijn presentatie nog het meest op die van De Haan (bij wie overigens ook al een goddelijke neukscène voorkwam vergelijkbaar met het ezelswerk van Reve).²

Reve's werk is uiterst huiselijk en zijn wreedheid speelt zich vooral af in de fantasie. Zijn omgaan met het thema leent zich derhalve uitstekend tot psychologiseren. Een andere bijzonderheid hiervan is het revisme. Daarbij gaat het om het offeren van een beeldschone jongen van ongeveer 17 jaar door de ik-figuur aan een aanbeden jongeman, de Meedogenloze Jongen. Deze laatste, soms de beminde met wie de ik-figuur in bed ligt, mag zijn wil doen met de jongen. Dat levert vervolgens een martelscène op, waarbij de ik-figuur behulpzaam aanwezig is of de rol van voyeur aanneemt. Reve omschrijft het revisme zelf als volgt: 'ik

wil aan de Meedogenloze Jongen allerlei jongens geven, die ik zelf eveneens begeer, maar die ik mijzelf bij voorbaat ontzeg, om ze hem te offeren. Het revisme bevat als bestanddelen, het sadisme en het masochisme, maar is een derde nog mysterieuzer vorm van het seksueel Mysterie, en is de voltooiing van een allergeheimste drievuldigheid van de Liefde.'³

In *De stille vriend* geeft Reve een beschrijving van de 'Ideale Jongen', het offer in de driehoek: 'die jongen was blond, moedig, stoer van uiterlijk, duidelijk van zeer Nordiese, Germaanse afstamming', mocht een beetje Maleis zijn en 'hield natuurlijk zielsveel van zijn moeder'. Hij had halflang ponyhaar en gescheurde kleren. Zijn meisjesachtige verschijning werd 'ruimschoots gecompenseerd door zijn onwaarschijnlijk groot manlijk Deel'. De kleding kon een 'gehavend soldatenuiform' zijn, of nog beter, een padvindersoniform van de katholieke zeeverkenner (*De stille vriend*, p. 39-40).⁴ Het halflange, blonde of donkerblonde ponyhaar, het uniform, de leeftijd en verder ook de grijze of blauwe ogen zijn constanten in Reve's ideaaltype, evenals kleine oortjes en een onschuldige nekje. Gescheurde of gehavende kleren wijzen evenals de slijtplekken op de billen van de fluwelen of canvas broeken op dat wat moet komen (maar nooit gebeurt): de martelingen.

Het sadomasochisme kent veel meer vormen dan het revisme. Zo is de ik-figuur eenmaal zelf het gewillige slachtoffer van een wrede en geile Duitse ss-soldaat zonder dat een derde partij een bemiddelende rol speelt.⁵ Hier is dus geen sprake van revisme in de vorm van de triangel, maar wel van homoseksueel sadomasochisme, dat andere essentiële thema. Opvallend is verder in dit verhaal dat de ik-figuur hier slachtoffer is, dus de masochistische positie inneemt, terwijl Reve overigens meestal de sadist speelt. Over sadomasochisme en revisme is het nodige gespeculeerd, in psychoanalytische en in theologische zin. De Meedogenloze Jongen zou Reve's ideaal-ik zijn of ook wel een incarnatie van God. Reve wijst zulke analyses van de hand, maar biedt er tegelijk alle ruimte voor. Mij lijkt de revistische triangel in de eerste plaats een

seksuele fantasie die al vroeg in Reve's werk aanwezig is en voor hem en anderen een voorspel is op het seksuele wonder.⁶

Dubbele structuur

De sm-verhalen maken vrijwel zonder uitzondering deel uit van de verhalen, dromen en gedachtenspingsels van de hoofdpersoon in Reve's romans. Zijn literaire werk heeft een sterk realistisch karakter en algemeen wordt aangenomen dat de beschreven gebeurtenissen in Reve's werk hem ook zelf zijn overkomen en dat de romanpersonen ook werkelijk bestaan (hebben), met alle ruimte vanzelfsprekend die de literaire vrijheid de auteur laat. Reve zegt zelf: 'Bijna al mijn werk immers kan gerekend worden tot de *bekentisliteratuur*, maar met exhibitionisme heeft dat niets te maken' (*Op weg naar het einde*, p. 129). Hier gaat het mij niet om het al dan niet autobiografische karakter van Reve's werk, maar om de verhalen, dromen en gedachtenspingsels die in de realiteit van de roman een plaats krijgen. Reve's werk kent een dubbele structuur: enerzijds de gesuggereerde realiteit van het romanverhaal en daarnaast de verhalen en mijmeringen. Deze verhalen binnen het verhaal nemen in het werk van Reve een belangrijke plaats in; sommige van zijn boeken bestaan voor het grootste deel uit hersenspingsels – die de schrijver zachtjes voor zich mompelt, zo stel ik mij voor.

Mijn stelling is nu dat de homoseksualiteit bij Reve een belangrijke plaats krijgt in het romanverhaal (in het eerste verhaal), terwijl het sadomasochisme geheel en al is gebonden aan het verhaal in het verhaal: dromen, geile verhalen die de ik-figuur aan zijn bedgenoten vertelt, mijmeringen. Het revisme en daarmee het sadomasochisme worden door de hoofdpersonen bijna nooit werkelijk uitgeleefd. Er wordt vooral veel over 'geluld'. Het begint al in *De avonden*, wanneer Frits aan vriend Maurits voorstelt de langharige medescholier Knip te pakken te nemen. Maurits stelt voor hem naakt op een tafel vast te binden waarna de beide jongemannen verder peinzend over mogelijke martelingen. Frits suggereert, hijgerig, verminkingen 'van een bepaald li-

chaamsdeel' (hiermee lijkt hij het geslachtsdeel van Knip te bedoelen). De ongelukkige jongen zou geranseld en tenslotte gewurgd moeten worden. Het blijft bij deze vage voorstelling, maar toch vindt Frits: 'ik ben te ver gegaan'. Waar Reve's alter ego hier al aarzelt bij een geil verhaaltje, zal Reve zelf in zijn latere werk aanzienlijk verder gaan en toch deze bedenkingen blijven koesteren. In dit verhaal is de basisstructuur van het revisme al aanwezig: de ik-figuur die een verachte jongen (Knip; zou zijn lange haar een teken van verwijfdheid of homoseksualiteit zijn?) offert aan Maurits, die Knip kan gaan martelen en verminken (*De avonden*, p. 105-106).

In de novelle *Melancholia* (1951) beschrijft Reve seksuele opwinding bij een naderende huiszoeking door soldaten. Bij de masturbatiefantasie draait het om gevangenen, vastbinden, martelen en straffen (*Schoon schip*, p. 40-41). Hier is het revisme nog niet in optima forma aanwezig. Evenals in *De avonden* worden in de novelle *Werther Nieland* vele wreedheden begaan, vooral tegen dieren en planten, en tevens tegen een jongen, namelijk het vastbinden en martelen van Dirk door Werther en Elmer. Ook in deze novelle hangt een zwoele, maar bedompte sfeer, die enkele malen in de richting van het seksuele wordt getrokken, zoals wanneer de moeder van Werther haar zoon in zijn kruis grijpt of wanneer de beide jongens met een tante van Werther een revue bezoeken. Het is nog niet expliciet homoseksueel en sadomasochistisch. In het verhaal 'Gossamer' doet de gelijknamige hoofdpersoon tweemaal een poging een kleine jongen te vangen, de enige pogingen van dien aard in Reve's werk. Tot tweemaal toe mislukt het.⁷

Ook in de onvoltooide roman *In God we trust* komen enkele wrede scènes voor, zoals de achtervolging van een 16- of 17-jarige jongen op een station in Londen. De hoofdpersoon Eric mijmert over de straffen die dit kleine boefje ongetwijfeld verdient. Tussen een kennis van hem en de jongen komt het zelfs tot een onwaarschijnlijk handgemeen zonder seksuele gevolgen. In een ander deel van de roman wekt Roy, een zwarte jongeman, bij

Eric niet alleen racistische (die waren in 1957 kennelijk al aanwezig, maar vielen toen minder op), maar evengoed SM-gevoelens op.

In God we trust had een buitengewoon overgangswerk kunnen worden in het oeuvre van Reve. Terwijl in zijn vroegere werk de homo-erotiek en de wreedheid wel degelijk aanwezig zijn, maar niet in geseksualiseerde vorm, breekt de seksualiteit in de beide overgebleven hoofdstukken van deze roman door. Het verhaal gaat over een vijftal kennissen of misschien ook vrienden die kennelijk homoseksueel zijn. Hier blijft echter nog veel impliciet. Wat opvalt is dat homo-erotiek en wreedheid verhaaltechnisch met elkaar verweven worden. In Reve's latere werk zal de homo-erotiek zich ontwikkelen tot homoseksualiteit waarbij liefdesverhoudingen niet zijn uitgesloten, terwijl de wreedheid zich transformeert tot sadomasochistisch fantasiewerk waarmee de seksuele bevrediging naderbij wordt gebracht. In *In God we trust* daarentegen is er geen sprake van liefde in de homoseksuele betrekkingen, maar van gemeenheid en geniepigheid. De wreedheid is onderdeel van de sociale verhoudingen, terwijl de fantasie er tevens mee wordt aangevuurd. In dit overgangswerk (waarvan we helaas alleen de brokstukken kennen) nemen homoseksualiteit en sadomasochisme nog niet die onverenigbare posities in die ze in het latere werk zullen krijgen.⁸

Hetzelfde geldt ook voor het in het Engels geschreven *A Prison Song in Prose*. Hier is de ik-figuur behulpzaam bij de marteling van het 16-jarige boefje Allan door Tony, opzichter van de jeugd-gevangenis waar Allan zit opgesloten. Ook hier is het revisme bijna volledig aanwezig. Alleen het element van het offeren ontbreekt. De ik-figuur is behulpzaam, maar niet verantwoordelijk voor de situatie. Sadomasochisme en homoseksualiteit zijn verder nog niet onverenigbaar. In deze novelle zijn (wat overigens opmerkelijk vroeg is) de symbolen van de leercultuur beschreven, met alle attributen van dien: zweepen, leren petten en strafbanken. Hier komt de homoseksualiteit op de tweede plaats. De novelle is duidelijk een voorafschaduwning van de SM-mijmeringen en fan-

tasiëen die in het latere werk zo frequent zullen optreden. Het is een eerste proeve van deze fantasieën, die door zelfstandige publicatie een sterk pornografisch karakter krijgen.

Tenslotte is er een gedicht dat is opgedragen aan Jac. van Hattum. Deze was een *minor poet* die in veertig jaar, tussen 1930 en 1970, een veertigtal bundels verhalen en gedichten heeft geschreven. In verhalenbundels als *Mannen en katten*, *Sprookjes en vertellingen*, *De wolfsklauw* en *De ketchupcancer* wist hij ook van wanten wat betreft homo-erotiek en wreedheid welke uitingsvormen hij evenmin als Reve voor 1960 expliciet seksualiseerde. Het gedicht gaat als volgt:

Laatst geseld' ik een mooie jongen
Die 'k, uitgeklee'd met riemen bond;
Hij heeft voor mij van pijn gezongen
Bij elke zweeps'lag op zijn kont.⁹

Ook hier speelt de ik-figuur een actieve rol: het gaat niet om een expliciete fantasie en evenmin om revisme (er is geen derde aanwezig).

Met deze drie voorbeelden zijn we aan het einde van een tussenfase in het werk van Reve gekomen. In de hieropvolgende brievenboeken ontplooit zich de seksualiteit in volle omvang en gaat er een tegenstelling optreden tussen homoseksualiteit en sadomasochisme waarbij de wreedheid naar de fantasie wordt verbannen.

In *Op weg naar het einde* komt Reve openlijk uit voor zijn homoseksualiteit en neemt hij het ook op voor homoseksuele emancipatie. Het sadomasochisme komt eerst voluit in *Nader tot U* tot ontplooiing. In de tweede brief uit deze bundel wekt een 16-jarige scholier Reve's geilheid. Hij droomt hoe hijzelf of een schoolmakkertje de jongen vastbindt en martelt. De seksestatus van het makkertje is niet duidelijk: 'een stoer er uitzierend, donkerharig, dan wel een tenger, meisjesachtig en blond jongetje'. Het revisme is hier nog niet tot volle ontplooiing gekomen, want er is

ken, toen was het wonder geschied' en had de luchtprins zijn 'Heilig Vocht' uitgestoten. Reve hoopte na dit vervolg dat hij de droompiloot ooit nog aan Wimmie kon offeren. Evenwel kreeg het 'revisme' (hier bij mijn weten voor het eerst in de tekst gebruikt) een stevige schok, want bij de volgende ontmoeting met de textielnicht bleek de luchtheld gecrashed te zijn (*Nader tot U*, p. 110-115).

In de volgende boeken, zoals *De taal der liefde* en *Lieve jongens*, komen revisme en sadomasochisme overvloedig voor. Het gaat vrijwel altijd om fantasieën die de masturbatie of het homoseksuele verkeer tot een goed einde moeten brengen. Slechts in enkele gevallen vindt er ook daadwerkelijk iets van deze aard plaats. Het lijkt erop of dit het geval is in de verkrachtingsscène in *Een circusjongen* (de vrachtrijder die in zijn slaapcompartiment een liftsterkje verkracht), maar aan het eind van het boek blijkt de vertelling een hagiografie van een non te zijn die Reve in opdracht van de koningin heeft geschreven (p. 90-118 en p. 173).

Op twee andere plaatsen beschrijft Reve een homoseksuele sm-ervaring. In beide gevallen gaat het om nogal eenvoudige vormen van marteling en in beide gevallen is het 'slachtoffer' een toneelspeler die op de luimen van de ik-figuur ingaat. In *Oud en eenzaam* krijgt Jacky, een Engelse acteur die meestal rollen speelt in tweederangs comedies, twee petsen met een rotan stokje alvorens de schrijver hem neemt. In *Moeder en zoon* bezoekt Reve op een treurige zondagmiddag de toneelspelende nietsnut Otto die met enkele klappen genoegegen moet nemen alvorens de volksschrijver hem van achteren bezit. Het reële sadomasochisme in Reve's werk is nogal banaal en heeft ook niets van het revisme: een derde persoon is nooit lijfelijk aanwezig (wel in de fantasie) en Reve is niet de offeraar, maar de sadist. Bovendien zijn de slachtoffers geen stoere, rijpe knapen, maar niet meer zo piepjonge nichten die de weerzin van de schrijver opwekken. Er vindt een interessante transformatie plaats waarbij de weerzin in lust verkeert. De beide malen dat Reve zijn sadisme bevreemdt, is er geen sprake van beeldschone of meedogenloze jongens, maar van

geen sprake van een offer (*Nader tot U*, p. 20). Even verderop in de brief komt een passage waar alle elementen van het revisme wel aanwezig zijn. Daar stelt de schrijver zich voor dat het Loodgiervende Pijnsdier M. 'een door mij voor hem gevangen genomen en in een bedstede vastgebonden jongen' martelt, terwijl Reve zelf de drank aan M. serveert dan wel 'voor de bedstede op een zeer harde kokosmat liggend, huiverend van aanbidding en geluk, zijn verdere orders' afwacht (p. 33).

In hetzelfde brievenboek staat het ontroerende verhaal van de textielnicht en de straaljagerpiloot. Reve ontmoette de eerste op de baan en nam hem mee naar huis. Het wilde met de seks niet zo vlotten, iets waarmee de modeman het ook al moeilijk had in zijn relatie met de Luchtprins. Reve stelde hem voor piloot Frans met verhaaltjes over 'slavenbezit, gevangenschap, onderwerping, straf en pijn' seksueel weer aan de praat te krijgen, en vatte 'de grondslagen van het misterie' aldus samen: 'Hij is mooi en stoer, en je aanbidt hem, en jij bent zijn slaaf (...) Daarom breng je een jongen voor hem mee, die helemaal voor hem is, en die voor hem moet knielen.' Het omgekeerde kon ook nog het geval zijn, dat de luchtprins het slaafschap zocht en 'zelf onderworpen en geslagen wil worden'. De textielnicht voerde de opdracht feilloos uit. Hij had een jeugdhemmering voor zijn droompiloot opgedist: 'hoe bij een meer gelegen woud, een nogal knap er uitzienend kameraadje hadden vastgebonden, ontbloot en urenlang gekieteld en geslagen, dat wil zeggen, een paar anderen, hijzelf niet, want hij was gekweld geweest door de onzinnige vraag, of hij het fijn vond of niet, had iets willen doen om ze te doen ophouden met het kwelen van de luid huilende jongen, maar had, tegelijkertijd, terwijl hij zwaar ademend naar het kronkelend en te vergeefs worstelend jongenslichaam had staan staren, gehoopt dat er nimmer in alle eeuwigheid aan het tafereel een einde zou komen. (...) En plotseling, toen in zijn relaxte sprake was geweest van een riem die fellere resultaten gaf dan de tot dan toe gebezigde boomtwijg, zodat het slachtofferje, bijna gek van pijn, zich bijna los had kunnen ruk-

vroeg-oude mannen. Reve's sadisme lijkt aan lelijkheid en afkeer te zijn gebonden, terwijl hij de schijn ophoudt dat het om schoonheid en liefde gaat. Reve zet zijn gène voor het sadisme om in weerzinwekkende seks die desalniettemin lust oplevert.

In *Oud en eenzaam* biedt Reve ook een 'verklaring' voor zijn sM-fantasiën. In zijn jeugd zou hij teveel zijn blootgesteld aan 'communistiche pornografie', verhalen over communistische arbeidersjongens die door kapitalistische beulen werden gemarteld en vernederd. Die verhalen hadden bovendien een zeer hypocriet karakter: de arbeiders waren altijd jong en beeldschoon en de martelingen vonden plaats op hun ontblore lijven. Liefde en lust werden opgeroepen, maar seksuele opwinding was taboe. Het is zacht gezegd nogal merkwaardig dat Reve een fantasie die bij hem zozeer een obsessie is, wijt aan het door hem gehate communisme. Hij heeft bij verschillende gelegenheden geweigerd een verklaring af te geven voor homoseksualiteit; hij doet eenmaal een poging zijn sadomasochisme te interpreteren en dat gebeurt op deze absurde wijze (*Oud en eenzaam*, p. 49-54).

Seksualisering

Eind jaren vijftig treedt er een seksualisering in het werk van Reve op, zowel wat betreft homo-erotiek als wreedheid. Beide seksuele varianten treden gedurende een korte overgangperiode tevens in combinatie op: de herenliefde is steeds verbonden met geweld in een of andere vorm. In de jaren zestig vindt er een doorbraak plaats naar homoseksualiteit. Reve verdedigt de herenliefde met hartstocht en treedt toe tot de redactie van het c.o.c.-blad *Dialoog*. Hij engageert zich voor de homoseksuele zaak en kritiseert die nichten die te laf zijn om voor hun vorm van liefde uit te komen. Met het *sadomasochisme* ligt het moeilijker. In de eerste plaats wordt de wreedheid alleen in seksuele fantasiën toegelaten, in het verhaal in het verhaal. Verder neemt Reve het allerminst op voor de sM-ervaring, zoals hij het opneemt voor de homoseksuele emancipatie. En tenslotte, waar Reve de vraag naar de oorzaken van homoseksualiteit afwijst als een vorm van

discriminatie, schrikt hij er niet voor terug voor het sadomasochisme een (overigens behoorlijk onwaarschijnlijke) verklaring af te geven. Iets dergelijks geldt voor de plaats die hij claimt in de traditie van homoseksuele wreedheid. De koploper van deze esthetiek, de markies de Sade, wordt door Reve bij mijn weten eenmaal genoemd. Daarentegen is hij beter op de hoogte van Praz' *The Romantic Agony*, waaraan de voorstelling van de Meedogenloze Jongen is ontleend (*la belle dame sans merci*). Is het toeval dat Praz juist in het hoofdstuk over de invloed van Sade op de negentiende-eeuwse literatuur de markies een literair monster noemt? Reve verkliest kennelijk de moralist boven de moralcriticus.¹⁰

Het onderscheid dat Reve maakt tussen homoseksualiteit en sadomasochisme, komt geheel en al overeen met de tendensen van de seksuele revolutie die eind jaren zestig losbarstte. Daarin was ruim plaats voor homoseksuele emancipatie, en we kunnen dit resultaat van de seksuele revolutie waarschijnlijk waarderen als haar belangrijkste uitkomst. Maar andere seksuele variaties kwamen er minder genadig af. Pas veel later ontstond er een beweging die het opnam voor de sadomasochisten. Ongetwijfeld is er eind jaren zestig met sM geëxperimenteerd, maar niemand was er een pleitbezorger van. Pas in de jaren zeventig probeerde de afbrokkelende seksuele hervormingsbeweging, de NVSH, te overleven door ruimte te creëren voor pedofelen, travestieten en transen en sadomasochisten. Het onderscheid dat Reve maakt tussen homoseksualiteit en sadomasochisme, komt volstrekt overeen met de sociale en seksuele ontwikkelingen van die tijd. We zouden zelfs kunnen zeggen dat Reve in dezen een voorloper is. Hij onderkent de kennelijk dat de doorbraak van homoseksualiteit minder problematisch was dan die van het sadomasochisme. Zijn halfslachtige houding jegens de seksuele wreedheid levert inderdaad een perfect tijdsbeeld op.

Wat zou Reve nu gehinderd hebben om de veelbelovende aanzetten van eind jaren vijftig, waarin hij ook een vorm zocht voor een combinatie van geweld en herenliefde, door te zetten?

